

BACKSVALLANS FÖREKOMST I NÄRKE OCH ÖREBRO LÄN 1981

INGVAR ANDERSSON

Sommaren 1981 genomfördes en inventering av backsvala i Örebro län. Syftet var främst att undersöka artens numerär och utbredning i länet. Ett annat mål var att försöka ta reda på hurvida backsvalan för närvarande ökar eller minskar i antal. Inventeringen bedömdes också ha ett värde som jämförelseobjekt för ev framtida undersökningar. En förhoppning var också att arbetet även kan vara fågelskyddet till gagn genom att fler människor får upp ögonen för backsvalans situation.

Metod och material

Undersökningen tillgick så att författaren, i huvudsak kommun för kommun, färdades längs rullstensåsarna i länet. Totalt kom ungefär 400 grustag att besökas under den i juni och juli utförda inventeringen. Förutom grustäcker kontrollerades exempelvis en del gruvor, stenbrott och åbrinkar, framförallt i den norra länsdelen.

Utöver Örebro län inventerades en mindre del av Västmanlands län, nämligen Götundaområdet i Arboga kommun. Anledningen var att trakten utgör en del av landskapet Närke.

I och med att en backsvalekoloni hade upptäckts gällde det att räkna antalet bohål. Detta kunde ibland vara en svår uppgift. Vilka bon skulle räknas? Samtliga? Nej vanligen inte, då risk fanns att även få med gamla, dåliga och förstörda bon. Om man inriktade sig enbart på hål som såg nya ut fanns en risk att förbigå många bon, som trots att de såg tämligen dåliga ut, ändå var bebodda. Lösningen på problemet fick bli att räkna de bohål som verkade vara i någorlunda bra skick.

Innan själva inventeringen igångsattes, hade den föregåtts av ett antal arbetsmoment. Av dessa kan nämnas följande:

Kartstudier. Främst topografiska kartan, men också geologiska kartor användes.

Litteraturrenövring. Här utnyttjades dels böcker och tidskrifter med artiklar om backsvalor, dels litteratur med tonvikt på geologi, rullstensåsar och täktverksamhet.

Brevkontakt med ornitologer. Brev utskickades till ett 50-tal personer. I första hand önskades upplysningar om befintliga backsvalekolonier, men även äldre uppgifter var av intresse.

Inventeringar 1979 och 1980. Dessa efterforsknings gjordes i delar av länet och underlättade i hög grad 1981 års arbete.

RAGNAR NILSSON har bidragit med många värdefulla upplysningar om Närkes backsvalor. Dessa uppgifter har han hämtat från projektet Svensk Fågelatlas, lokala rapportkommitténs arkiv, äldre litteratur, ERIK ROSENBERGS efterlämnade anteckningar samt från medlemmar i Ornitologiska Klubben. Av LARS ASKLUND har mottagits material från rapportkommittén i Västmanland. Från MATS ROSENBERG har erhållits en karta över grustäcker i Örebro län och AKE PETERSSON har bl a skaffat fram en del av den använda litteraturen.

De personer som bistått med information om Närkes och Örebro Läns backsvalor är följande:

Ola Almkvist, Bo Altstedt, Olov Andersson, Lars Asklund, Pär Bengtsson, Peter Bernövall, Leif Bertilsson, Per Carlsson, Tomas Carlsson, Stig Ene-tjärn, Hans Eriksson, Karl-Axel Eriksson, Ulf Eriksson, Bertil Forsberg, Tommy Forslund, Anders Haglund, Arne Holmer, Conny Johansson, Peter Lehmann, Olle Liljedahl, Ake Lorin, Bengt Lundberg, Jan-Erik Malmstigen, Ragnar Nilsson, Rune Persson, Bo Pettersson, Sten-Ove Pettersson, Ake Pettersson, Olle Philipsson, Ulf Risberg, Torsten Rönn, Karl-Evert Sahlin, Roger Sandahl, Leif Sandgren, Bengt-Eric Sjölander, Roland Staav och Ake Täljå.

Ytterligare ett antal ornitologer har genom ovannämnda personer eller genom att sända in uppgifter till rapportkommittéerna bidragit med upplysningar. Samtliga som varit till hjälp tackas varmt.

Ekonomiskt bidrag till undersökningen har erhållits genom SOF ur Elis Wides fond.

Resultat

Nedan presenteras undersökningens resultat. Först kommer en kort redogörelse för landskapet Närke, därefter en sammanställning för Örebro län. Därefter följer avsnitt i vilka behandlas och diskuteras häckningsbiotoper, hot, beståndsförändringar m m. Inledningsvis dock några kommentarer.

Efter vissa backsvalerlokaler namn anges häckningsbiotopen (sandhög, åbrink o s v). Att lokaler saknar uppgift om biotop innebär att det är fråga om grustag.

Det bör påpekas att även s k säkra lokaler kan stå tomma någon enstaka sommar. Detta betyder att några av de platser som saknat backsvalor 1981, men där häckning ägt rum t ex 1980, fortfarande kan vara aktuella som häckningslokaler.

Det ska också framhållas att denna uppsats koncentreras på förhållandena i Örebro län. Förutom det speciella avsnittet om Närke här nedan, särbehandlas därför landskapet endast undantagsvis i texten.

Närke

Landskapet Närke som grovt räknat utgör halva Örebro läns yta hade 1981 49 kolonier med sammanlagt 3315 bohål. Detta bör innebära ca 2 300 par om man utgår ifrån att bona är bebodda till 70 %. Tätheten i området ligger på 0,5 par/km². Förutom de 49 kolonierna påträffades ett par lokaler med obebodda bon.

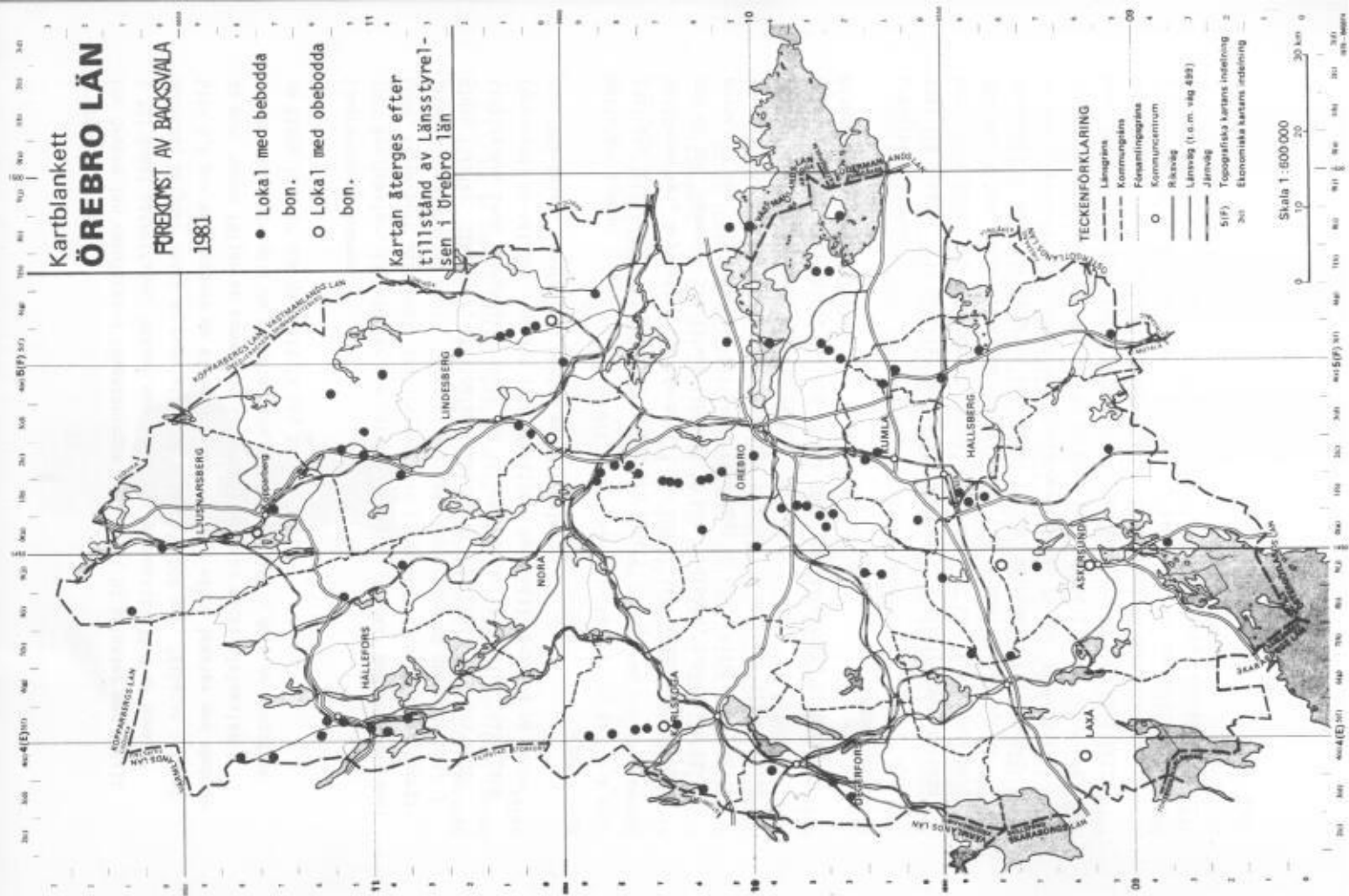
Här redovisas endast de kolonier som finns (eller funnits) i Götundaområdet dvs i den del av Närke som är belägen utanför Örebro län. Övriga närkeslokaler återfinns i sammanställningen över Örebro län. De läsare som i första hand är intresserade av Närkes backsvalor bör dels ögna igenom uppgifterna från Götundastrakten, dels ägna sig åt avsnitten över kommunerna Örebro, Kumla, Hallsberg, Askersund och Laxå. Lägg då märke till att Finne-rödjaområdet i sistnämnda kommun hör till Västergötland samt att en numera utgången lokal i Degerfors, Guidsmedsböda, skall räknas till Närke.

Götundaområdet

1981 års lokaler (2 kolonier med totalt 55 bohål)

Bokärr, Lunger 30 bohål (60 par 1978). Cementfabriken, Lunger 25 bohål (50 par 1976).

Åldre lokaler. Norr Runeberg, Götunda 30 par 1976. Ön Sjulen i Hjälmaren (stenröse) koloni observerad 1969 och 1976. Ön Franken, Hjälmaren (stenröse) koloni har funnits (observationen troligen av ganska gammalt datum).

Örebro län

För Örebro län resulterade inventeringen 1981 i att 87 kolonier med totalt 5 727 bohål påträffades. Räkna man med att i genomsnitt 70 % av bona är bebodda, betyder detta en population på ungefär 4 000 par. Tätheten i länet blir 0,5 par/km². Utöver de 87 kolonierna hittades några lokaler med obebodda bon. Nedan följer en kommunvis sammanställning av backsvalelokaler i länet. Här ingår dels de kolonier som påträffades 1981, dels de uppgifter om äldre lokaler som gått att få tag på.

Ljusnarsbergs kommun

1981 års lokaler. (3 kolonier med totalt 390 bohål, 1 lokal med obebodda bon) Lund, Koppberg 250 bohål. Ställbergsgruvan (gruvsand) 90 bohål. Yxsjöbergsgruvan (gruvsand) 50 bohål. Söder Finnhyttan, Koppberg 20 obebodda bon. Äldre lokaler. Hånsälven, Stålldalen (åbrink) 10 - 20 bohål 1979 och 1980. Stålldalens bruk (varphögar) några små kolonier under 1970-talet. Basttjärn (gruvsand) 50-tal bon, senast 1980. Basttjärn (gruvhål) häckning på 1950- och 1960-talet, igenfyllt i början av 1970-talet.

Hällefors kommun

1981 års lokaler. (9 kolonier med totalt 580 bohål) Skifferverket, Gryhyttan (skifferbrott) 180 bohål. Storsandsudden, Torrvarpen 60 bon. Hammarn, Svartälven (åbrink) 30 bon. Krokborn, Svartälven (åbrink) 20 bon. Klockabäcken, Hällefors (sandhöj) 60 bon. Lill-Sängen, Hällefors 170 bon. Bryngelbäcken, Silvergruvan 10 bon. Flaxen, norr Silvergruvan 25 bon. Gräsbergsmossen, Hjuvsjö 25 bon. Äldre lokaler. Vasselnsjön, Hjuvsjö 10 bon 1980. Smältarkärret, Nittälven mindre än 10 bohål 1979.

Lindesberg kommun

1981 års lokaler. (15 kolonier med totalt 750 bohål, 2 lokaler med obebodda bon). Koverboda, Frövi 20 bon. Ryheden, Lindesberg 90 bon. Rya, Lindesberg 260 bon. Kilen, Vasselhyttan 20 bon. Viksnäs, Löa 15 bon. Stråssa gruva (gruvhål) 40 bon. Stripa gruva (gruvsand) 15 bon. Abyhammar, Fellingsbro 25 bon. Luntbacken, Luntan 20 bon. Luntängen, Luntan 25 bon. Finnugglet, Pålrog 60 bon. Korpakärret, Grönbo 30 bon. Stora Värhult, norr Grönbo 75 bon. Gladjärnsberget, Resta 30 bohål. Ölsjön, Ramsberg 25 bon. Karlsdal, Rockhammar 30 obebodda bon. Väster Målerud, Lindesberg 20 obebodda bon. Äldre lokaler. Koverboda Frövi 6 bon 1976. Pikaboda, Frövi som mest 19 par igenlagt 1977. Bertilsbro, Frövi 10 bon 1977, 6 - 7 bon 1979. Bläsåsen,

Väringen 10 bon 1979. Österängssjön, Yxe 70 bon 1979. Storå kvarn, Storå 50-tal bohål på 1960-talet. Storån, Vasselhyttan (åbrink) koloni på 1960-talet.

Nora kommun

1981 års lokaler. (4 kolonier med totalt 315 bohål). Skärmarboda 150 bon. Stora Mon (östra täkten) 90 bon. Stora Mon (västra täkten) 35 bon. Sågheden, Järnboås 40 bon. Äldre lokaler. Mon, Dal Karlsberg 30-tal bon årligen (se sid 15). Sandåsen, Greksåsar några tiotal bon 1980. Simonstorp, Pershyttan (gruvsand) några tiotal bon omkring 1975. Norra Husby, Bornsälven 20 tal bon på 1960-talet. Från 1922 föreligger uppgifter om häckning vid Nyhyttan (grusgröp), Järnboås kyrka och Hammarby bruk.

Karlskoga kommun

1981 års lokaler. (6 kolonier med totalt 287 bohål, 1 lokal med obebodda bon). Asbergsviken, Linneback 50 bon. Asfaltsverket, Gälleråsen (sandhöj) 17 bon. Stolphagen (öster väg 609) 10 bon. Tavlan 50 bon. Lövås 20 bon. Roderåsen 140 bon. Nybo, Gälleråsen 10 obebodda bon. Äldre lokaler. Gälleråsens gård 50-tal bohål mitten av 1970-talet. Stolphagen (väster väg 609) 60 - 70 bohål 1979. Utterbäckens säg (sågsåns höj) häckning på 1960-talet. Sandtorpet, Möckeln koloni har funnits (tidpunkt okänd). Svartbäcksviken, Ålgsimmen häckning i början av 1970-talet.

Degerfors kommun

1981 års lokaler. (3 kolonier med totalt 145 bohål). Lidetorpsmon 40 bon. Moberåten, Håkanbol 45 bon. (150 bon 1979) Lilla Ström-torp 60 bon.

Äldre lokaler. Duvedalen, Möckeln 50 bon 1976, igenlagt 1980. Knutsbo, Möckeln minst 100 bon 1976, därefter minskande antal bon. Högeberg (sandhögg) 15 - 20 bon 1979. Lilla Strömtorp 11 bon 1976, igenlagt 1977. Guldsmedsboda, Svartå liten koloni i början av 1960-talet, nu igenlagt.

Örebro kommun

1981 års lokaler. (30 kolonier med totalt 2095 bohål).

Höglunda, Edsberg 100 bon. Fjugesta gård 75 bon. Afallet, Garphyttan 330 bon. Lövbricken, Frösvidal (nedre täkten) 5 bon (100 bon på 1970-talet). Backen, Östra Granhammar 25 bon. Nygård, Norra Folkavi 30 bon. Hagalund, Nybble 20 bon. Hanneberg, Vintrosa 10 bon (90 bon 1979). Sanna, Vintrosa 80 bon. Rumboholm, Tysslinge 60 bon. Mossjö kyrka 20 bon. Lansåsen, Rävgråva 120 bon. Drottningholm, Mobaça 210 bon. Nybacken, Runnaby 35 bon (100 bon 1979). Hjulberga, Eker 90 bon. Söder om Vilhelmsro, Eker 65 bon. Söder om Vallby, Närkes Kil 65 bon. Hillerstorp, Närkes Kil 230 bon. Prästtorp, Närkes Kil 5 bon (90 bon 1979). Venbäcken, norr om Närkes Kil 55 bon. Mogetorp (sydväst värdduset) 45 bon. Mogetorp (nordväst värdduset) 30 bon (110 bon 1980). Önstorp, Norrbys (jordlager ovanpå stenblock) 15 bon. Åsen, Norrbysås (sandhögg) 17 bon. Bärstalund, Bärsta 55 bon. Åssön 190 bon. Grusbo, Glanshammar 45 bon. Böäng, Egby 20 bon. Murtorpet, Bittinge 13 bon. Sjövik, Vinön 35 bon.

Äldre lokaler (1970 - 1980).

Kälkesta, Fjugesta 100 bon, igenlagt 1979. Sanna, Fjugesta igenlagt under 1960-talet, 10-tal bon kvar ännu 1980. Ekeberg, Fjugesta 7 bon 1980. Rastorp Hidinge 20 - 25 bon 1980. Hagtorp, Kräcklinge 10 - 15 bon början av 1970-talet, senare söndergrävt. Blackstaån, norr Tysslingen (åbrink) 7 - 8 bon 1977, igenfyllt 1977. Sydväst Hjulberga, Eker 10-tal bon 1974. Paris, Mobaça 10 - 15 par 1975. Täljeån vid Gällerstas slakteri (åbrink) 12 bon 1976. Björkhaga, Ervalla mindre koloni 1975. Kilsmo säg (sågsåpånshög) 10 - 35 par 1961 - 1975. Önstorp, Norrbys ådrygt 100 bon 1979, igenlagt hösten 1979. Åsen Norrbys 100 bon 1979, igenlagt 1979. Hälla, Glanshammar några tiotal bon omkring 1975. Mörby, Odensbacken (sydost gården) mindre koloni 1976. Mörby, Odensbacken (nordost gården) 50 bohål 1980. Fotbollsplanen i Egby 20 bon, slutade användas omkring 1977. Backalund, Asby (sandhögg) 10 bon slutet av 1970-talet.

Äldre lokaler (före 1970).

Golfbanan, Lanna koloni på 1950- och 1960-talet. Sörby, Norrbys 20 - 30 par på 1960-talet. Länns kyrka - Segersjö 20 - 50 bon, igenlagt slutet av 1960-talet. Segersjö - Segersjötorp koloni har funnits (tidpunkt okänd). Örebro-

åsen, väster Gustavsviksbadet 10-tal bon på 1930-talet. Norr om Norra Kyrkogården, Örebro 92 bon 1943. Hammarlån, Kvismaren 20 - 30 par på 1930-talet. Brevens bruk (sågsåpånshög) 200 par (tidpunkt okänd). Västra Hemfjärden, Hjälmaren (stenröse på ö) koloni iakttagen runt 1920.

Kumla kommun

1981 års lokaler. (3 kolonier med totalt 185 bohål).

Norra Mos, Kumla (södra täkten) 80 bon. Mossstorp, Säbylund 90 bon (250 bon 1979). F. d. vårdhemmet, Hardemo 15 bon.

Äldre lokaler. Norra Mos (norra täkten) mindre koloni på 1970-talet. Södra Mos mindre koloni på 1970-talet, nu igenlagt. F. d. Kumla Skofabrik koloni på 1950- och 1960-talet. Sannahed (vägförvaltningens förråd) koloni fanns troligen på 1950- och 1960-talet. Åsen, söder Brändåsen 20 par början av 1970-talet.

Hallsberg kommun

1981 års lokaler. (9 kolonier med totalt 530 bohål).

Emma 10 bon. Salliden, Svennevad 35 bon. Sjukhemmet, Pålssboda 65 bon. Babel, Skölliersta 80 bon. Norra Nybble, Skölliersta 65 bon. Väster Bergfallet, Blåberga 180 bon. Tomta vägskäl 20 bon. Västeräng, Viby 10 bon (40 bon 1978). Söder Skarbyholm 65 bon.

Äldre lokaler. Cementfabriken, Stavåna 45 bon 1979, igenlagt 1979. Norr Körtingsberg, Viby 10 - 20 bon 1974, upphörde någon gång 1975 - 1979. Norrby, Hallsberg koloni fanns troligen på 1950- och 1960-talet.

Laxå kommun

1981 års lokaler. (1 koloni med 70 bohål, 1 lokal med obebodda bon).

Mon, öster Porla 70 bon. Elofsgården, Finnerödja 12 obebodda bon.

Äldre lokaler. Åna, Finnerödja 50-tal bon 1977, delvis raserat 1978. Långsmon, söder Borasjön 30-tal bon 1977, raserat 1978. Hovertorp, öster Västra Laxsjön mindre koloni 1977. Ålgåsen, norr östra Laxsjön koloni har funnits (tidpunkt okänd). Rastorp, Toften mindre koloni 1975, raserat 1976. Hög-Lundamossen, Toften (strandbank) koloni på 1950-talet. Staböl, Hasselfors 50-tal bohål på 1960-talet, nu soptipp.

Askersunds kommun

1981 års lokaler. (4 kolonier med totalt 380 bohål, 2 lokaler med obebodda bon). Lissagården, Hammar 50 bon. Gunbo, Snavlunda 35 bon. Skjutbanan, Mariedamm 20 bon. Nordväst Knottebo, Åsbro 275 bon. Väderkrvarsbacken, Åsker-sund 40 obebodda bon. Norrgården Tycke 20 obebodda bon.

Äldre lokaler. Koltsjön, norr Aspa bruk 25 bon, söndergrävt 1977. Hargeviken, Vättern 20-tal bon 1972 - 1973, nu igenlagt. Amneberg (gruvsand) koloni har funnits (tidpunkt okänd). Fredriksberg, Dalby 18 bohål 1975 - 1976, nu igenlagt. Bastusjön, Dunsjö 10 bon 1979. Tavlan, Åsbro (jordhög) 25 bon 1979. Norr Åsbro 2 kolonier (10 resp 15 par) 1957.

Häckningsbiotoper

Grustagen dominerar givetvis som hemvist för länet's backsvalor. Hela 91 % av bohålen var 1981 belägna i denna biotop. Bakom denna siffra döljer sig dock vissa regionala skillnader. Så påträffades t ex endast 50 % av bona i Hällefors kommun i grustäcker, medan kommunerna Nora, Degerfors, Kumla, Hallsberg, Laxå och Askersund hade samtliga bohål placerade i grusskärringar.

Övriga häckningsbiotoper som konstaterades vid inventeringen var följande:

Sandhögar som häckningslokal har noterats 1981 vid Klockabäcken Hällefors k:n, Gällerasen Karlskoga k:n och Norrbyås Örebro k:n samt på 1970-talet vid bl a Högeberg och Asby i Degerfors resp Örebro. Häckning i jordhögar har konstaterats vid bl a Åsbro, Askersunds k:n, 1979 och i varphögar har några små kolonier konstaterats vid Ställdalens bruk, Ljusnarsbergs k:n på 1970-talet. Kolonier har tidigare funnits i sågspånshögar vid Utterbäckens såg, Karlskoga k:n samt Kilsås såg och Brevens bruk. Häckning i gruvsand är kända från Yxsjöberg, Ställberg, Kopparberg och Bastjärn i Ljusnarsbergs k:n, Stripa i Lindesbergs k:n, Pershyttan i Nora k:n samt Amneberg i Askersunds k:n. I gruvhål skedde häckning 1981 i Stråssa, Lindesbergs k:n och har tidigare skett i Bastjärn, Ljusnarsbergs k:n. En koloni finns i skifferbrott vid Grythyttan, Hällefors k:n.

Häckning i naturliga biotoper (ej påverkade av människan) har konstaterats i åbrinkar. Två kolonier fanns i Svartälven Hällefors k:n, 1981, och från tidigare år har häckning rapporterats från Hånsälven Ljusnarsbergs k:n, Storån Lindesbergs k:n samt Blackstaån och Täljeån Örebro k:n. Backsvaler häckning i strandbankar vid sjöar har tidigare förekommit vid bl a Toften Laxå k:n. I Hjälmaren är kolonier i stenrösen på öar kända från Västra Hemfjärden Örebro k:n samt öarna Sjulen och Franken, Götlanda i Närke (Västmanlands län) samt Tåkenön i Södermanland. Vid öbytorp i Norrbyås, Örebro k:n, skedde häckning av backsvala i jordlager ovanpå ett stenblock 1980 och 1981.

Kolonistorlek

Antalet bohål i länet's backsvalokolonier varierar betydligt mellan olika lokaler, från något eller några bon upp till 200 - 300 bon. Kolonier med över 100 hål är dock relativt sparsamt förekommande och utgjorde endast en femtedel av det totala antalet besatta lokaler 1981. Detta år fanns de största kolonierna vid Garphyttan Örebro k:n (330 bon), Åsbro Askersunds k:n (275 bon), Rya Lindesbergs k:n (260 bon), Kopparberg Ljusnarsbergs k:n (250 bon), Närke's Kil Örebro k:n (230 bon) och Mobačka Örebro k:n (210 bon). Åren 1979 och 1980 hyste en koloni vid Säbylund Kumla k:n, 250 resp 200 bohål.

Majoriteten eller närmare 80 % av kolonierna 1981 innehöll mindre än 100 bohål. Allra vanligast visade sig lokaler med 20 bon vara. De utgjorde 10 % av det totala antalet kolonier.

Antalet bon i en backsvallokal är i regel inte konstant under en sommar, utan ökar ofta successivt, beroende på omhäckningar och inflyttning. Det förekom också i en del fall att kolonier är exakt detsamma under häckningstiden. Under 1981 inträffade något som förmodligen är ganska ovanligt, nämligen att ett flertal kolonier minskade i storlek under sommaren. Orsaken till detta var det myckna regnandet (med flera hårda slagregn) som gjorde att många bon spolades sönder.

Som tidigare berörts är inte alla bon i en backsvalokoloni bebodda. Även om samtliga hål på en plats ser oförstörda ut så står ändå en del tomma. I regel är 60 - 80 % av bohålen bebodda (se PERSSON 1978, ANDERSSON, KARLSSON & LUNDGREN 1979, FRYCKLUND 1980, BERGGREN 1981). När det utifrån mängden bon gäller att beräkna antalet backsvaler i Örebro läns kolonier har därvid siffran 70 % bedömts vara lämplig att använda.

Medelkolonistorleken 1981 var i Närke 68 bohål och i Örebro län 66 bohål.

Häckningslokalernas ålder

Något skall sägas om backsvallokalernas ålder och livslängd, även om uppgifterna härom är relativt få. Ur det något tunna materialet kan nämnas ett grustag vid Mon i Dal Karlsberg Nora k:n, i vilket det funnits backsvalor i 30 års tid. Från en tåkt vid Lisslagården Hammar Askersunds k:n föreligger uppgifter om häckning 1959. Kolonin är f n åtminstone 23 år gammal. En lokal vid Pikaboda Frövi Lindesbergs k:n hade, när den fylldes igen 1977, varit i

bruk i minst 20 år. Tre kolonier torde ha funnits åtminstone sedan slutet av 1960-talet. Dessa är belägna vid Kopparberg, Mobaacka och Viby i Ljusnarsbergs, Örebro resp Hallbergs k:n.

Motsatsen till de mer långlivade kolonierna är lokaler som endast är i bruk något eller några år. Igenläggningen av backsvalornas ordinarie tillhåll får ibland fåglarna att slå till på udda ställen (sand- och jordhögar, mindre grusgröpar o s v). Sådana lokaler är exempel på boplatser som ofta bara blir ettåriga till sin existens.

Vilka rullstensåsar hyser flest backsvalor?

Dominerande i länet vad gäller antalet backsvalen är Hallbergs- Karlslundsåsen. Tillsammans med dess norra del, Linde- Ställbergsåsen, hyste denna ås 1981 ca 2 400 bohål eller 42 % av alla backsvalen i Örebro län.

Det är sedan ett ganska stort hopp till övriga rullstensåsar. I Askersundsåsen fanns 600 bohål, i Lokaåsen inkl Svartälvsåsen 545 bohål och i Pålshoda- Glanshammarsåsen 500 bohål. Här kan också nämnas Fellingsbroåsen och Hardemoåsen med 325 resp 200 bon.

Hot mot backsvalan

Här redogörs för några av de faror som backsvalorna utsätts för under fortplantningssäsongen samt för hoten mot fåglarnas häckningslokaler.

Igenläggning av grustag av naturvårdsskäl är för troligen det största hotet mot länets backsvalor. Tyvärr har dessa städningar av takter bedrivits urskiljningslöst och slentriamässigt och utan större hänsyn till fåglarna. Positivt är i alla fall att man numera tycks undvika att fylla igen grustag under häckningstid. Undantag finns dock. Som exempel kan nämnas en täkt i Hallbergs kommun vid Stavåna som 1979 lades igen redan i slutet av juli, vilket är minst en månad för tidigt. Igenläggningar av grustag bör inte ske under tiden 1 maj - 15 september. Helgen 29 - 30 augusti 1981 pågick fortfarande matning i bona på minst 8 lokaler i länet.

För tillfället, dvs slutet av 1970-talet och början av 1980-talet, tycks det "städas bort" 4 - 5 backsvalelokaler per år i länet. Det låter kanske inte så farligt, men över en tioårsperiod blir resultatet 40 - 50 spolierade häckningslokaler.

Arbete i grustagen kan om det utförs ovarsamt, leda till besvärligheter för svalorna. Bl a kan brytning av material alltför nära bona leda till att dessa kommer till skada. Här kan nämnas ett grustag vid Dal Karlberg Mora k:n där en grupp backsvalor årligen försöker häcka. Tyvärr har grusexploatören här tagit för vana att med grävmaskin ge sig på bona, varför fåglarna varje år tvingas överge lokalen. Lyckligtvis verkar man i de flesta andra grustag vara mera rädda om backsvalornas bon.

En annan typ av ingrepp är grusbrytning i bobranten utanför häckningstiden. I grustag där svalorna har gott om lämpliga vägar att gräva ut bona i, innebär förlusten av föregående säsongens bon troligen inget större avbräck. Däremot kan dylika ingrepp i takter där det är ont om passande material, leda till att den enda lämpliga branten försvinner, med resultat att svalorna kommande sommar inte kan häcka kvar på platsen.

Vägprojekt kan vara ett hot mot backsvalekolonier. Antingen förstörs lokaler genom att trafikleder dras fram rakt genom grustag eller också kan byggandet av vägar förbi takter föra med sig "uppsyningsarbeten", varvid svalornas boplatser försvinner.

Bostadsbyggande förvandlar ibland täktområdena till villabebyggelse. Även i bostädernas omgivning laggs ofta grustag ofta igen eftersom de anses störde i rekreationsmiljön.

Soptippar placerade i grustag kan spoliера backsvalelokaler. Det är vidare inte ovanligt att grusgröpar används som kombinerade takter och tippar. Det kan då i olyckliga fall hända att backsvalen begravs under de avfallsmassor som tippas ut från grustagskanten.

Motorcykelkörning av det intensivare slaget kan vara till besvär för fåglarna. Från Kopparberg har rapporterats problem i detta avseende.

Slagregn kan förorsaka att stora vattenmassor försar fram nedför bobranten, vilket kan leda till att bona spolias sönder. Den nederbördsrika sommaren 1981 var det troligen en ganska stor andel bon som fördärvades på detta sätt.

Ras med förstörda bon som följd kan uppstå i samband med grusbrytning i takter, men förekommer också i t ex åbrinkar.

Predatorer med intresse för backsvalor och dess bon är bl a räv, grävling och katt. Av fåglarna är det främst lärkfalken som är aktuell. Det är påfallande ofta som man iakttar arten på besök vid backsvalokolonierna.

Ökar eller minskar backsvalan i antal?

Frågan är inte så lätt att besvara. Ett försök skall här ändå göras. På grund av brist på äldre uppgifter är det vanskligt att uttala sig om utvecklingen i vissa områden. I några kommuner är dock trenden tydlig och klar. Det bör framhållas att det i första hand är förändringar i antalet kolonier och inte antal bon som diskuteras.

I trakten av Hällefors anses backsvalan inte ha minskat under de senaste åren (TOMAS CARLSSON muntligt). I resten av denna kommun är utvecklingen okänd. Förmodligen har dock arten gått tillbaka i Hjulsjöområdet.

Från Lindesbergs kommun rapporteras tillbakagång i Storåstrakten jämfört med situationen på 1960-talet (OLA ALMKVIST muntligt). Även i Frövi- resp Felingsbroområdet synes backsvalan vara på retur. Från övriga delar av kommunen saknas uppgifter men kanske vägar man gissa att backsvalan här har hållit ställningarna någorlunda.

I Degerfors kommun tycks antalet kolonier ha halverats sedan mitten och slutet av 1970-talet, från 5-6 till 3 stycken.

I Örebro kommun har backsvalan försvunnit från Örebroåsen, där den häckade på 1930- och 1940-talet. Antagligen har kolonier funnits även senare, men från denna tid saknas uppgifter. Lännsåsen ägde 1981 ett par små kolonier. Backsvalan har här med stor sannolikhet varit mera allmän tidigare. I Fjugestaområdet (Askersundsåsen) har arten gått tillbaka liksom vid Norrbyås (Pålsbodaåsen). Förmodligen har backsvalan klarat sig bättre i Karlsundsåsen och kanske också i norra delen av Hårdemoåsen.

"Tyvärr har backsvalan blivit en sällsynt fågel" (AKE TELJÅ i brev) är det dystra besked som når oss från Kumla kommun. Av äldre uppgifter att döma bör det ha funnits ungefär dubbelt så många kolonier på 1960-talet mot vad som finns idag.

Från Laxå kommun rapporteras att "antalet häckplatser minskat drastiskt enbart under 1970-talet" (OLLE PHILIPSSON i brev). En enda lokal med bebodda

bon blev också resultatet vid inventeringen 1981. Räknar man med att det i mitten av 1970-talet fanns 3 - 5 lokaler där häckning regelbundet ägde rum, blir minskningen i storleksordningen 75 %.

I Götundaområdet fanns 3 kolonier i grustäkter 1976. Sommaren 1981 ägde trakten 2 sådana häckningslokaler. Av de två senare planeras den ena, Bokärr, att läggas igen. Här, liksom på många andra håll, är som synes backsvalan på reträtt.

Uppgifter saknas om utvecklingen i de kommuner som ej behandlats ovan. Jag vägar inte med hjälp av uppgifter om äldre kolonier säga något bestämt om ev beståndsförändringar i dessa områden. Men visst är det mycket troligt att minskning ägt rum i t ex Karlskoga och Askersunds kommuner.

Ska man sammanfatta utvecklingen i Örebro län under 1960- och 1970-talet kan konstateras att backsvalan är en fågelart på tillbakagång. Det är osannolikt att arten kan ha ökat i någon kommun under senare år. Däremot rapporteras minskning av antal kolonier från flera kommuner och kommundelar. I Degerfors kommun verkar antalet kolonier ha minskat med 40 - 50 % sedan mitten och slutet av 1970-talet. I Kumla kommun är tillbakagången troligen ca 50 % sedan 1960-talet och i Laxå kommun är minskningen förmodligen 75 % räknat från mitten av 1970-talet. För resten av Örebro län, liksom för länet i stort, är det omöjligt att i siffror ange hur stor nedgången varit. Klart tycks i alla fall vara att antalet backsvalelokaler minskat betydligt under de senaste 10 - 20 åren och att tillbakagången i vissa områden varit kraftig.

Vilka är då orsakerna till minskningen? Naturligtvis har igenläggningen av grustag drabbat backsvalan hårt. Men även igenväxning och raserade täktväggar (till följd av nedlagd grusbrytning) gör att många lokaler måste överges. Söndergrävning av bobranter i samband med materialuttag kan också ha en viss betydelse i sammanhanget. Häckningslokaler har också spolierats av t ex sop-tippar och vägbyggen.

Framtiden

Hur skall de gå för backsvalan? Ja, tyvärr ser väl läget inte särskilt ljus ut. Fortgår utvecklingen framöver i samma spår som under 1960- och 1970-talet, vilket det mesta pekar på, kommer arten att fortsätta minska. Ännu finns backsvalor häckande i samtliga kommuner i länet. Ytterligare igenläggningar

av grustag i kommuner där det är ont om backsvalor, kan göra att arten slås ut i dessa områden.

Hur kan man då se till att den nedåtgående trenden bryts? Det viktigaste är förstås att man undviker att lägga igen grustag där det finns häckande backsvalor. Ett annat sätt att hjälpa fåglarna är att förhindra att en del gamla täkter växer igen. Denna metod lär med framgång praktiseras av Nils Pers i Mockfjärd i Dalarna. Man kan också tänka sig att man i sand-, jord- och varphögar åstadkommer skärningar, i vilka svalorna kan gräva ut sina bon. Vid gruvorna i Bergslagen borde det vara möjligt att öka antalet häckande backsvalor genom att man i fälten med gruvslam skapar fler skärningar än vad som nu finns.

Backsvalan är en av de arter som finns medtagen i boken Faunavård skriven av INGEMAR AHLEN. I denna bok om hotade djur i Sverige har backsvalan förts till kategorin "hänsynskrävande" arter. Denna hänsyn gentemot backsvalan visar tyvärr inte människans i tillräcklig utsträckning. Törs man hoppas på en förbättring på den punkten?

Sammanfattning

Resultatet av den backsvaleinventering som genomfördes i Örebro län 1981 blev att 87 kolonier med sammanlagt omkring 5 700 bohål påträffades. Utgår man ifrån att i genomsnitt 70 % av bona är bebodda, innebär detta en population på ca 4 000 par.

För Närkes del resulterade undersökningen i 49 kolonier med totalt ca 3 300 bohål, vilket bör betyda ungefär 2 300 par. Tätheten i länet och landskapet är 0,5 par/km².

Grustäkterna är av central betydelse för länets backsvalor. Hela 91 % av bohålen inväknades i denna biotop. Det för tillfället största hotet mot backsvalan är troligen de igenläggningsgrustag som sker av naturvårdsskäl. Backsvalan är en fågelart på tillbakagång. Betydande minskningar har av allt att döma ägt rum under 1960- och 1970-talet.

Till sist

Skulle några av läsarna ha kompletterande information att lämna vore författaren tacksam för upplysningar. Det kan gälla uppgifter om beståndsförändringar, äldre lokaler, kolonier som ev förbisett 1981, ovanliga häckningsbiotoper m m.

Litteratur

- Ahlen, I. 1977. Faunavård. Stockholm.
- Andersson, B-E & Edberg, L. 1974. Inventering av rullstensåsar inom Örebro kommun, Kumla kommun samt övriga delar av de geologiska kartbladen Örebro SV, NV, SO och NO. Länsstyrelsen i Örebro län. Naturvårdsenheten.
- Andersson, B-A., Karlsson, G & Lundgren, S. 1979. Förekomst av häckande backsvalor i södra Älvsborg 1979. Gavia 5: 61-68.
- Arnell, A. R. 1980. Backsvalan i Västmanland: en översikt. Fåglar i Västmanland 11:63-68.
- Berggren, L. 1981. Backsvalan i Linköpings kommun 1980 - 81. Dendrocopos 9:79-84.
- Edberg, L. 1975. Inventering av rullstensåsar inom Askersunds kommun. Länsstyrelsen i Örebro län. Naturvårdsenheten.
- Edberg, L. 1975. Inventering av rullstensåsar inom Hallbergs kommun. Länsstyrelsen i Örebro län. Naturvårdsenheten.
- Edberg, L. 1976. Inventering av rullstensåsar inom Laxå kommun. Länsstyrelsen i Örebro län. Naturvårdsenheten.
- Edberg, L. 1977. Inventering av rullstensåsar inom Degerfors och Karlskoga kommuner. Länsstyrelsen i Örebro län. Naturvårdsenheten.
- Edberg, L. 1978. Inventering av rullstensåsar inom Hällefors kommun. Länsstyrelsen i Örebro län. Naturvårdsenheten.
- Edberg, L. 1978. Inventering av rullstensåsar inom Lindsbergs kommun. Länsstyrelsen i Örebro län. Naturvårdsenheten.
- Edberg, L. 1978. Inventering av rullstensåsar inom Ljusnarsbergs kommun. Länsstyrelsen i Örebro län. Naturvårdsenheten.
- Edberg, L. 1978. Inventering av rullstensåsar inom Nora kommun. Länsstyrelsen i Örebro län. Naturvårdsenheten.
- Frycklund, J. 1980. Boinventering av backsvala i Uppsala län. Fåglar i Uppland 7:15-27.
- Persson, C. 1978. Backsvalans dispersion i sydvästra Skåne. Anser suppl 3:199-211.
- Sandsborg, A. 1978. Hemlösa. Sveriges Natur 69:362-363.
- Svensson, S. 1969. Häckningsbiologiska studier i en koloni med backsvala vid Annarnäs år 1968. Vår fågelvärld 28:236-240.
- Maldenström, A. 1974. Backsvalan på Öland 1974. Callidris 3:43-47.
- Ingvar Andersson, Höglundagatan 36, 703 68 Örebro